

Ольга Настіна, к. ю. н.

Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Olha Nastina, PhD in Law

Bila Tserkva National Agrarian University, Ukraine

FEATURES OF APPLICATION OF EUROPEAN PRACTICE OF LANDOWNERS' RIGHTS PROTECTION IN UKRAINIAN LAW

In the article theoretical research of legal problems of application of the European standards of protection of the property right to the land in Ukraine is given. The analysis of legal literature, scientific publications, decisions of the European court of human rights concerning the protection of the property right to the land is carried out. The practice of the Ukrainian courts on the application of the European precedents in land proceedings is investigated. The author investigates the peculiarities of court cases of the protection of land ownership by private individuals, the realization of citizens rights to freely use their property.

The article analyzes the state's obligation to control the conditions of use of property, not allowing violation of property rights of individuals. Substantiated the necessity of orientation the national Ukrainian court system to the European standards of protection of land ownership considering national law-making, legal traditions and Ukrainian realities of protection of property rights. The recommendations to unify procedure of consideration of receivership land and legal proceeding with an orientation of judicial proceedings to the European law-enforcement practice are specified.

Keywords: land, property, protection of the property rights, European standards of protection of the right for the land.

Постановка проблеми

Земельне законодавство України забезпечує регулювання і охорону права власності на землю за умови законного використання власником належного йому майна, без порушення прав та інтересів інших осіб. Однак наукою і практикою суть правового захисту власності визначається по-різному. Недосконалість земельного законодавства породжувало і породжує чимало проблем у правозастосуванні, а національна судова правотворчість демонструє прецеденти, де відображені різні по своїй суті способи захисту прав власників подекуди щодо тотожних правовідносин. У цій статті науково доводиться необхідність орієнтації національної судової системи на європейські стандарти захисту права власності на землю з урахуванням національної правотворчості, правових традицій та український реалій захисту майнових прав, для чого проводиться їх авторське дослідження.

Актуальність теми дослідження обумовлена проблемою відсутності ефективних та системних засобів правового захисту земельної власності в Україні, захищеності прав та інтересів власників земельних ділянок, що свідчить про необхідність формування належних законодавчих механізмів захисту права власності на землю в Україні, орієнтованих на європейську правозастосовчу практику.

Стан дослідження

Універсальні й ефективні способи (засоби) захисту права власності на землю в Україні перебувають на стадії формування фундаментальних положень і наукових концепцій. Окремі аспекти цієї проблеми у своїх земельно-правових працях розглядали українські вчені такі

як П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, Ю.В. Мякоход, В.В. Носик, А.І. Ріпенко, Ю.С. Шемшученко, В.П. Яницький та інші науковці. Однак окремого комплексного і системного наукового дослідження застосування європейських стандартів захисту права власності на землю в Україні ще не було проведено.

Метою та завданням статті є дослідження європейських правових способів захисту права власності на землю та формулювання пропозицій щодо вдосконалення механізму правового регулювання захисту прав власників земельних ділянок в Україні.

Новизна роботи полягає в тому, що автор публікації узагальнює сформовану практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав власників земельних ділянок і наводить авторське бачення формування національних стандартів такого захисту, пропонуючи власні рекомендації їх впровадження в Україні.

Викладення основного матеріалу

Однією із гарантій реалізації прав і свобод людини є міжнародні угоди, ратифіковані Україною. Міжнародні договори і норми міжнародного права поступово стають складовою частиною правової системи України, де проголошені і визнані державою права, свободи людини і громадянина повинні відповідати найвищим європейським стандартам. Саме такі принципи містяться в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі Конвенція)¹.

Пленум Вищого спеціалізованого суду України зазначає, що гарантування кожному права на справедливий суд та реалізація права людини на судовий захист повинні здійснюватися з урахуванням норм Конвенції, а також практики Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ), які відповідно до статті 17

Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року застосовуються судами при розгляді справ в якості джерела права².

Ведучи мову про захист прав землевласників зазначимо, що Конвенція істотно обмежує сферу правової компетенції держави і зменшує ризик можливості порушення принципу законності у сфері захисту прав власників земельних ділянок. Обов'язковість для українських судів використання європейського прецедентного права у цірині прав людини пояснюється визнанням юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань застосування і тлумачення Конвенції. Вищий закон України фіксує і проголошує у ч. 4 ст. 55 Конституції України що «Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод у відповідні міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна». Не будучи апеляційною інстанцією ЄСПЛ не скасовує і не переглядає рішення національних судів, однак державу-відповідача рішенням ЄСПЛ може бути зобов'язано вжити заходів «загального характеру», наприклад, змінити законодавство, вплинути на правозастосовчу практику або забезпечити відповідність дій щодо захисту права власності існуючій правовій процедури.

Такі правові можливості і механізми позитивно впливають на українську судову систему і можуть прогресивно трансформувати українське земельне законодавство у процесі формування національного механізму захисту прав власників земельних ділянок.

В Україні давно назріла необхідність формування стратегічної платформи захисту прав власників земельних ділянок та права власності на землю в цілому відповідно до цивілізованих і європейських норм та критеріїв судовими і позасудовими механізмами. До прикладу, ухваливши рішення про визнання права власності на спірну ділянку, суди «перетягують» на себе повноваження органів місцевого самоврядування і виходять за рамки своїх повноважень.

Аналізуючи зміст позовів про визнання прав на земельні ділянки Ріпенко А. І. констатує їх різноманітність, що пояснює різними видами «визнання прав»³.

¹ Закон України про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, та 11 до Конвенції, ст. 263, 1997 (Верховна Рада України). Відомості Верховної Ради України, 40, 155.

² Постанова про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ, № 3, 2013. (Вищий спеціалізований суд). Офіційний сайт Верховної Ради України. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>> (2018, липень, 18).

³ Ріпенко, А.І. (2015). *Современные земельные отношения: проблемы и пути их решения*. Київ: Дакор, 62.

Інші вчені говорять про різні легітимні способи наділення суб'єктів правами на землю. Зокрема Носик В.В. визнає за судами функцію реалізацію земельних прав¹.

На відміну від вказаної думки, Кулінич П. Ф. вважає, що суд не має компетенції розглядати спори про передачу земельної ділянки і повинен відмовляти у задоволенні такого позову².

Звернімо увагу, що Мірошніченко А. М. приходить до висновку, що у разі порушення процедури приватизації, право на приватизацію землі може бути ефективно захищеним тільки у разі прийняття судом рішення «про передачу земельної ділянки у власність»³. Підтримуємо позицію тих вчених, хто визнає, що прийняття модельних рішень ЄСПЛ щодо реалізації права на приватизацію землі в Україні можуть вплинути на формування в державі належної правової процедури передачі землі у власність громадянам, а також слугувати забезпеченням захисту власності в умовах відсутності уніфікованих правил і прозорої процедури вилучення землі для суспільних потреб і суспільної необхідності.

В цілому, земельні порушення, які сьогодні ЄСПЛ визнає у своїх рішеннях проти України, різноманітні і найчастіше це порушення права на справедливий суд та права власності. ЄСПЛ критикує національну судову практику у виняткових випадках – за наявності порушення в судових актах основних норм Конвенції, а також положень, сформульованих практикою ЄСПЛ за час його функціонування⁴.

Для ЄСПЛ існує головне правило-принцип: суду заборонено самовільне втручання у сферу здійснення правосуддя держави-відповідача. Судові акти національних судів піддаються нещадній конструктивній критиці і глибокому аналізу при наявності в них порушення Конвенції, Протоколів до неї, а також норм, сформульованих ЄСПЛ і спрямованих на захист майнових прав та права на правосуддя.

Перш ніж аналізувати прецедентну практику ЄСПЛ у питаннях захисту земельної власності, необхідно з'ясувати, яким чином і за якими принципами Конвенція захищає право власності на землю.

Відзначимо, що на формування національної прецедентної правозастосовної земельної практики будь-якої держави впливають проголошені Конвенцією принципи – підходи: мирного володіння своїм майном та широкої свободи розсуду щодо встановлення законів в державі.

Право власності на землю Конвенцією закріплене у Першому протоколі до Конвенції. Стаття 1 Протоколу 1 Конвенції зазначає: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». Положення Конвенції надає державі широку свободу розсуду щодо прийняття законів, які вважає необхідними для контролю за використанням власності своїх громадян у відповідності із проголошеними загальними інтересами. Тобто в таких питаннях у держави доволі широка свобода розсуду, а саме свобода вибору тих чи інших способів і засобів правового захисту, які національне правозастосовне поле продукує як форми застосування права.

Нагадаємо, що практика ЄСПЛ щодо захисту прав власників земельних ділянок пройшла довге і тривале становлення. Цікаво, що розробники Європейської конвенції спочатку мали сумніви відносно віднесення «права безперешкодно користуватися своїм майном» до прав людини. Показово, що сумніви відносно режиму і конкретного формулювання цього права у нормах права привели до того, що воно не було включене в первинний текст Конвенції, а лише згодом закріплено в Першому Протоколі. В рівній мірі слід зазначити, що надане право, що фігурує також в ст. 17 Загальній декларації прав людини, «не потрапило» і в текст Міжнародного пакту про цивільні і політичні права.

¹ Носик, В.В. (2007). *Проблеми здійснення права власності на землю Українського народу*. автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого.

² Кулінич, П.Ф. (2004). *Земельне право України*. Київ: Юрінком Інтер, 75.

³ Сайт Мірошніченка А.М. (2012). *Приватизація земельних ділянок. Повна процедура 2012*.

<<http://www.amm.org.ua/study-book/7-land-acquisition/55-privatizing-land-full-procedure>> (2018, липень, 18).

⁴ Максуров, А.А. (2008). *Захист права власності в Європейському Суді з прав людини*. Київ: Наукова думка, 39.

Початком формування діючої системи поглядів на європейських підхід у захисті права власності в ЄСПЛ вважають відомі справи «Спорронг (Sporrong) і Лоннрот (Lonnroth) проти Швеції»¹ та «Джеймс та інші проти Сполученого королівства»². Проаналізувавши ці та інші справи можна констатувати, що в процесі тривалої міжнародної уніфікації правозастосовної практики складною і поки ще не до кінця вирішеною проблемою є неоднакове розуміння національним законодавцем, а також правозастосовцями і Страсбурзьким судом окрема суті захисту права власності на землю, обсягу і змісту його порушень і, що важливо, можливостей в принципів правового захисту³.

Разом з тим важливо, що у правовому регулюванні питань власності на землю державі дається широка свобода розсуду, що включає визначення змісту права власності – меж володіння, користування, розпорядження та управління земельною власністю, які входять в зміст правочинів та правової компетенції щодо цього. Ці підходи досить чітко прослідковуються з наведеної вище та іншої правозастосовної практики «Chassagnou and Others v. France»⁴ та «Ezeh and Connors v. the United Kingdom»⁵.

Зазначимо, що ЄСПЛ оцінює свободу розсуду держави щодо обсягу повноважень контролювати способи використання земельної власності всіма її суб'єктами. У зазначених модельних справах, як і в наступних справах «Папамихалопулос та інші проти Греції» від 24 червня 1993 року⁶,

«Лоизиду проти Туреччини» від 18 грудня 1996 року⁷ «Сколло проти Італії»⁸ від 28 вересня 1995 року ЄСПЛ дотримується певної «логіки» розгляду скарги про можливе порушення і втручання в право власності на землю. ЄСПЛ вказує на порушення Конвенції в діях держави-учасника, вивчаючи конкретну справу за певним неписаним правилом, проте загальні тенденції слідувати саме таким послідовностям та алгоритмам не простежуються. Розуміння «логіки» чи «схеми» розгляду земельних спорів в ЄСПЛ для учасників судового процесу, які захищають право власності в національних судах важливі для формування правової позиції з проекцією на можливе звернення до ЄСПЛ про захист права власності на землю в Україні.

Прикметно, що «філософія» розгляду Судом справ щодо права власності у земельних питаннях ґрунтується на певних елементах: аналіз фактів справи та національного законодавства, виклад «питань права» (тобто можливого застосування права у конкретній справі), констатація наявності «загальноєвропейського консенсусу» у цій справі (сформованої європейської прецедентної практики по схожих справах) і визнання можливого порушення загальноприйнятих принципів права власності. Що важливо, досліджуючи питання права, зміст права та його розуміння судом не зводиться виключно до закону або лише до правовідносин⁹. Саме тому в результаті розгляду з'являється прецедентна практика щодо захисту власності на землю в ЄСПЛ, яка теж значною мірою впливає на формування національної судової практики у сфері захисту права власності на землю.

На наше переконання, ще в процесі формування стратегії захисту права власності на землю в українських судах потрібно враховувати, що стаття 1 Протоколу включає в себе три чіткі норми, аналізу яких в справах про питання власності ЄСПЛ надає велике значення. Ці норми – це свого роду є правилами, принципами по захисту земельної власності. Саме їх і досліджує суд, ґрунтуючись на обставини конкретної справи: принцип безперешкодного (мирного) користування власністю, поваги суспільства до права власності; визначення процедури позбавлення майна – ніхто не може бути позбавлений свого майна, крім як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом; держава має правомочності контролювати використання власності відповідно до інтересів

¹ *Sporrong and Lonnroth v. Sweden* (Article 25), 23 September 1982, § 31, Series A no.122-A.

² *James and others v. The United Kingdom* (Article 47), 21 February 1986, § 25, Series A no. 145-A.

³ Настіна, О.І. (2015). Європейські стандарти захисту права на землю. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*, 218, 121-127.

⁴ *Chassagnou and Others v. France*, no. 25088/94, 28331/95, 28443/95 § 19, ECHR 1999-II.

⁵ *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, no. 39665/98, 40086/98 § 5, ECHR 2003.

⁶ *Papamichalopoulos and others v. Greece* (Article 26), 26 June 1993, § 31, Series B no 108-B.

⁷ *Loiside v. the Turkey*, (Article 5), 28 September 1995, § 45, Series A no. 214-A.

⁸ *Scollo v. the Italy*, (Article 43), 23 January 1994, § 26, Series A no. 118-A.

⁹ Шевчук, С. (2012). *Основи конституційної юриспруденції*. Харків: Консум, 175.

суспільства, так звана «свобода розсуду держави», яка реалізується визнаною можливістю вводити закони, необхідні для реалізації цієї легітимної (законної) мети.

В цілому, подавати скарги про порушення права власності можна ґрунтуючись тільки на статті 1 Першого Протоколу. Проте часто такі скарги подають на підставі статті 1 Протоколу, одночасно заявляючи про порушення статті 6 Конвенції «Право на справедливий судовий розгляд», або статті 13 «Право на ефективний засіб правового захисту», або ж усіх трьох статей разом. Показовим у цьому відношенні є справа «Рисовський проти України» від 20 жовтня 2011 року¹.

У цій справі заявник скаржився на те, що тривале (близько 17 років) невиконання рішення суду 1994 року, яким сільська рада була зобов'язана відвести в натурі земельну ділянку для його фермерського господарства, не відповідало пунктом 1 статті 6 Конвенції: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру...». Заявник також скаржився на неможливість отримати земельну ділянку, виділену йому для ведення фермерського господарства відповідно до рішення 1992 року, що є незаконним та непропорційним втручанням в його права, гарантовані статтею 1 Першого Протоколу, оскільки право заявника використовувати чотири гектари землі для ведення фермерського господарства становило «майно», яке підпадає під захист статті 1 Першого Протоколу.

На думку ЄСПЛ, скарга заявника у цій справі складається з трьох окремих, але тісно взаємопов'язаних моментів, які треба розглядати разом, у певній сукупності. Перший: відмова сільської ради виконати рішення суду 1994 року про надання фермерському господарству земельної ділянки; другий: скасування районною радою свого ж рішення від 1992 року про виділення земельної ділянки і третій: ставлення державних органів до прав заявника на земельну ділянку. Маючи загальноєвропейський консенсус у таких справах, тобто практику ЄСПЛ, неспроможність державних органів у питанні надання заявнику майна, присудженого йому остаточним рішенням суду, зазвичай становить втручання у права, несумісне з гарантіями, закріпленими в пункті 1 статті 1 Першого Протоколу.

Суд у вказаній вище справі прийшов до таких висновків: скасування рішення 1992 року саме по собі не позбавляє його права користування землею, і це право, яке належить заявникові і ґрунтується на правоустановлюючому документі – Державному акті на право користування землею і не вплинули на обов'язкову силу рішення суду 1994 року. Тому на думку суду незрозуміло, чи становило таке скасування рішення «позбавленням» права власності в розумінні статті 1 Першого Протоколу. Суд вказує, що дія, яким фактично анульовано юридична підстава виникнення первісного права заявника на землю, становить втручання у вказане право. У будь-якому випадку, в контексті даної справи застосовуються ті ж принципи, незалежно від того, становило відповідне втручання «позбавлення власності» чи ні. Зокрема, щоб відповідати Конвенції, ця міра повинна бути законною і спрямованою на досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами заявника.

Аналізуючи відповідність цього положення Конвенції, ЄСПЛ підкреслює особливу важливість принципу «належного управління», який передбачає, що у випадку, коли мова йде про питання спільного інтересу, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно, в належному порядку і якомога послідовніше. Зокрема, на державні органи покладено обов'язок впроваджувати внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їх дій, що мінімізують ризик помилок. Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного управління» може не тільки покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, але і зажадати виплати відповідної компенсації або іншого виду належного відшкодування колишньому сумлінному власникові.

¹ *Справа Рисовський проти України 2011* (Європейський суд з прав людини). *Ligazakon.Ua*. <http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO00329.html> (2018, липень, 18).

Узагальнюючи особливості прецедентних справ про захист права власності на землю можна визнати, що приватні особи мають право безперешкодно користуватися своєю власністю і держава, в цілях захисту публічного порядку, повинна контролювати умови використання власності, не допускаючи при цьому порушення майнових прав приватних осіб. Порушення майнових прав відбувається шляхом невиннованого накладення державними органами адміністративних, кримінальних і цивільно-правових санкцій стосовно приватних осіб, а також у зв'язку з бездіяльністю державних органів, покликаних контролювати умови використання власності у конкретній державі. З огляду на формування практики застосування європейських правових норм окремого механізму контролю і захисту вимагає здійснення державою права власності на землю, що визначається умовами, формами і способами впливу на відносини володіння, користування, розпорядження і управління об'єктами, що належать державі¹.

Відзначимо, що заходи контролю умов використання земельної власності повинні здійснюватися з дотриманням балансу публічних і приватних інтересів. ЄСПЛ у рішеннях про питання захисту майнових прав оцінює, наскільки виважено правовий акт, прийнятий національним судом, вирішує питання про захист прав приватної особи і інтересів суспільства, при цьому судовій оцінці піддається не тільки дія (бездіяльність) державних органів (у тому числі і судів), але і виконання своїх зобов'язань приватними особами. Однак ЄСПЛ допускає, що держава може у виняткових випадках обмежувати приватні майнові права в ім'я підтримання публічного громадського порядку.

Висновки

Зазначимо, що концепція захисту права власності на землю в розрізі національних та європейських стандартів потребує позатериторіального і позанаціонального визнання, транснаціонального підходу, що має ґрунтуватися на загальнолюдських принципах, уніфікованих правових нормах і системних правових рішеннях.

При вичерпанні способів внутрішньодержавного захисту, також в умовах відсутності розумних легітимних процедур захисту права земельної власності, необхідно вдаватися міжнародних процедур. Ефективного правового захисту земельної власності потребує не тільки відома «тріада» прав власника, але й інші, в тому числі речові, права та право управляти земельною власністю. Саме тому при зверненні до ЄСПЛ про захист права власності на землю, крім виконання загальних вимог прийнятності справ, необхідно враховувати вже сформовані в європейському суспільстві стандарти правосуддя в майновій (земельно-правовій) сфері.

Для зміцнення застосування позитивної практики ЄСПЛ у справах проти України, питання відсутності ефективних засобів правового захисту у спорах про право власності на землю вимагає подальших наукових розробок, адже становлення належних судових засобів захисту права власності на землю в Україні відповідно до діючих стандартів і норм перебуває в початковій стадії і потребує окремого комплексного наукового дослідження.

References:

1. *Zakon Ukrainy pro ratyfikaciyu Konvenciyi pro zaxyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershogo protokolu ta protokoliv no 2, 4, 7, ta 11 do Konvenciyi, st. 263, 1997* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law of Ukraine on Ratification of the Convention on the Zahist of the Rights of People and Fundamental Freedoms of 1950, the First Protocol and the Protocols No. 2, 4, 7, and 11 to the Convention (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, [Information from the Verkhovna Rada of Ukraine], 40, 155 [in Ukrainian].
2. *Postanova pro deiaki pytannia yurysdyksii zahalnykh sudiv ta vyznachennia pidsudnosti tsyvilnykh sprav 2013*. [Resolution on certain issues of the jurisdiction of general courts and determination of jurisdiction in civil matters 2013]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13>> (2018, July, 18). [in Ukrainian].
3. Ripenko, A.I. (2015). *Sovremennyye zemelnye otnosheniya: problemy i puti ih resheniya* [Modern land relations: problems and ways to solve them]. Kyiv: Dakor. [in Russian].
4. Nosik, V.V. (2007). *Problemy zdiisnennia prava vlasnosti na zemliu Ukrainskoho narodu: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk* [Problems of realization of the right of ownership na zdobuttya naukovoho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk].

¹ Настіна, О.І. (2012). *Право державної власності на землю в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук*. Харків: Національний Юридичний Університет Імені Ярослава Мудрого.

- of land to the Ukrainian people: the dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise. [in Ukrainian].
5. Kulnych, P.F. (2004). *Zemelne pravo Ukrainy* [Land law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].
 6. Miroshnichenko A.M. site (2012). *Pryvatyzatsiia zemelnykh dilianok. Povna protsedura 2012* [Privatization of land plots. Complete procedure 2012]. <<http://www.amm.org.ua/study-book/7-land-acquisition/55-privatizing-land-full-procedure>> [in Ukrainian]. (2018, July, 18).
 7. Maksurov, A.A. (2008). *Zakhyst prava vlasnosti v Yevropeiskomu Sudi z prav liudyny* [Protection of property rights in the European Court of Human Rights]. Kyiv: Naykova dymka. [in Ukrainian].
 8. *Sporrong and Lonnroth v. Sweden* (Article 25), 23 September 1982, § 31, Series A no.122 A. [in English].
 9. *James and others v. The United Kingdom* (Article 47), 21 February 1986, § 25, Series A no. 145-A. [in English].
 10. Nastina, O.I. (2015). Evropeyski standarty zakhystu prava na zemliu [European standards for the protection of the right to land]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy* [Scientific herald of the National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine], 218, 121-127. [in Ukrainian].
 11. *Chassagnou and Others v. France*, no. 25088/94, 28331/95, 28443/95 § 19, ECHR 1999-II. [in English].
 12. *Ezeh and Connors v. the United Kingdom*, no. 39665/98, 40086/98 § 5, ECHR 2003. [in English].
 13. *Papamichalopoulos and others v. Greece* (Article 26), 26 June 1993, § 31, Series B no 108-B. [in English].
 14. *Loiside v. the Turkey*, (Article 5), 28 September 1995, § 45, Series A no. 214-A. [in English].
 15. *Scollo v. the Italy*, (Article 43), 23 January 1994, § 26, Series A no. 118-A. [in English].
 16. Shevchuk, S. (2012). *Osnovy konstytutsiinoi yurystpudentsii* [Fundamentals of constitutional jurisprudence]. Kharkiv: Konsum. [in Ukrainian].
 17. *Sprava Rysovs'kyi proty Ukrainy 2011* (Yevropeyskyi sud z prav liudyny). [Case of Rysovsky vs. Ukraine 2011 (European Court of Human Rights)]. *Ligazakon.Ua*. <http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO00329.html>/ (2018, July, 18). [in Ukrainian].
 18. Nastina O.I. (2012). *Pravo derzhavnoi vlasnosti na zemliu v Ukraini: avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenyu kandydata yurydychnykh nauk* [The right of state ownership of land in Ukraine: the dissertation author's abstract for obtaining a scientific degree of the candidate of legal sciences]. Kharkiv: National Law University named after Yaroslav the Wise. [in Ukrainian].